

5. Instytut mystetstvosnavstva, folklorystyky ta etnologii im. M.T. Ryl'skoho (dali IMFE), f. 5, № 1.

6. IMFE, f. 5, № 48.

7. IMFE, f. 5, № 154.

8. Lytvynova, P. (1878). *Yuzhno-russkyi narodnyi ornament. Vyp. 1. Chernykhovskaia hub. Hlukhovskoi uезд. Uzory vyshyvania, tkania i rysovania. (Sobr. y sostav. Pelaheya Yakovlevna Litvinova). [South Russian folk ornament. Vol. 1. Chernihiv province. Glukhov county. Embroidery, textile and drawing patterns. (Collected and compiled Pelageya Yakovlevna Litvinova)]* Kyev: Typ. M.P. Frytsa. [in Russian].

9. Misostov, T., (2018). *Doslidnytsia ukrainskykh starozhytnosti Pelaheya Yakivna Lytvynova-Bartosh (1833–1904 rr.) [Resercher of Ukrainian antiquity Pelaheya Yakivna Lytvynova-Bartosh (1833–1904)]. Istorii ta heohrafiia. Zb. Nauk. prats Kharkivskoho nats. ped. un-tu im. H. Skovorody, issue 55, pp. 46–53. Kharkiv. [in Ukrainian].*

10. Modzalevskiy, V.L. (1910). *Malorossyiskiy rodoslovnyk. E–K. [Littlerussian genealogy E–K.]. Vol. 2. Kiev: Typ. T-va H.L. Frontskevycha. [in Russian].*

11. Modzalevskiy, V.L. (1998). *Malorossyiskiy rodoslovnyk. [Littlerussian genealogy]. Kiev. [in Russian].*

12. Piatachenko, S. (2019). *Narodna kultura s. Zemlianka Hlukhivskoho povitu u doslidzhenniakh P. Lytvynovoi-Bartosh [Folk culture of Zemlianka village of the Hlukhiv district in the research of P. Lytvynova-Bartosh]. Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii: Mater. IV Mizhnar. Nauk. konf, part 2. Sumy: FOP Tsoma S.P. [in Ukrainian].*

13. Rudenko, N. (2005). *Osoblyvosti kalendarnoi obriadovosti ukrainsiv Polissia [Features of the calendar rituals of Polesie Ukrainians]. Istorii v sered. ta vyshch. navch. zakladakh Ukrainy, 5/6, pp. 10–14. Kyiv. [in Ukrainian].*

14. Sumtsov, M. (1910). *Maliunki z zhyttia ukrainskoho narodnoho slova. [Drawings from the life of the Ukrainian folk word]. Kharkiv: Druk. «Pechat. Dilo». [in Ukrainian].*

15. Terlets'kyi, V. (1978). *Folklorno-etnografichni zapysy v seli Voronezh na Sumshchyni [Folklore and ethnographic records in the village of Voronezh in Sumy region]. Narodna tvorchist ta etnografia, 2, pp. 99–102. [in Ukrainian].*

16. Tkachuk, P. (1979). *Oderzhymist [Obsession]. Radianska zhinka, 6, pp. 21. [in Ukrainian].*

17. *Thentralnyi derzhavnyi istirychnyi afkrhiv Ukrainy (dali TsDIAU), f. 294, op. 1, spr. 134.*

18. TsDIAU, f. 294, op. 1, spr. 138.

19. TsDIAU, f. 294, op. 9, spr. 127.

20. Shudria, Ye. (1999). *Z zhyttiepysu doslidnytsi ukrainskykh starozhytnosti XIX st. (Lystuvannia P. Lytvynovoi z F. Vovkom) [From the biography of a researcher of Ukrainian antiquities of the XIX century. (P. Lytvynova's correspondence with F. Vovk)]. Narodna tvorchist ta etnografia, 5(6), pp. 106–116. [in Ukrainian].*

21. Yakobchuk, N. (2013). *Lysty P.Ya. Lytvynovoi-Bartosh u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. Vernadskoho [P.Ya. Litvinova-Bartosh letters in the holdings of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky]. Drahomanivski istorychni studii: zb. nauk. prats molodykh istorykiv, issue 1 (5), pp. 493–499. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova.*

Yakobchuk, N.P. (2013). *P.Ya. Lytvynova (1833–1904): dolia pry zabutoho etnografa [P.Ya. Litvinova (1833–1904): the fate of a forgotten ethnographer]. Materialy IX naukovoho seminaru «Rol vyznachnykh osobystosti – myttsiv, diiachiv nauky ta kultury u protsesi formuvannia natsionalnoi samosvidomosti naprykintsi XIX – na pochatku XX st.» pp. 97–115. Kyiv. Retrieved from <https://mvd.uk.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/12/IX-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80.pdf> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

J

УДК 393.9(Литвинова-Бартош)

С.В. П'ятченко

РОЗВІДКА П. ЛИТВИНОВОЇ-БАРТОШ «КАК САЖАЛИ В СТАРИНУ СТАРЫХ ЛЮДЕЙ НА ЛУБОК» (1885 р.) ТА ПОЛЕМІКА НАВКОЛО НЕЇ

У статті розглядається контекст наукової дискусії кінця XIX – початку XX століття навколо статті фольклориста й етнографа з Глухівщини П.Я. Литвинової-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок», у якій наведено два перекази про позбавлення життя старих людей та про причини відмови від цього архаїчного ритуалу. Розглядаються варіанти цього переказу, наведені в публікаціях інших дослідників, та аналізуються джерела, значення і ступінь сучасного побутування сюжетів подібного змісту, суть яких полягає не стільки в зображенні прадавнього звичаю, скільки в зростанні значення мудрості старих людей для успішного життя його дітей і розвитку всієї громади. Поширення цього сюжету серед різних народів Європи та Азії указує на його особливу значущість, яка знайшла своє втілення не лише у фольклорі, а й літературі та інших видах мистецтва.

Ключові слова: фольклор, народні перекази, ритуал, Глухівщина, П.Я. Литвинова-Бартош.

У контексті досліджень національної спадщини українського народу постає проблема виявлення в його традиційній культурі, зокрема в усній народній творчості, елементів архаїчного фольклору, які виявляють спорідненість з іншими культурами світу та сприяють ґрунтовнішому розумінню власної традиційної культури українців. До таких аспектів належить архаїчний звичай примусових проведів стариків на «той світ» та переказів, пов'язаних із занепадом цього ритуалу. Поштовхом до наукової дискусії щодо правдивості, джерел та поширення цього звичаю стала публікація глухівської дослідниці П.Я. Литвинової-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок¹», що вийшла в журналі «Киевская старина» в 1885 році. Завдяки цій полеміці, яка не вщухає й до сьогодні, наука збагатилася багатьма новими фактами, пов'язаними з архаїчною культурою, віруваннями та звичаями, були з'ясовані міжкультурні паралелі низки народів Європи та Азії.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що постать та спадщина П.Я. Литвинової-Бартош, на жаль, на сьогодні не мають ґрунтовних робіт, які б охопили увесь її багатогранний внесок у вітчизняну науку. Можна виокремити перший етап зацікавленості, у який увійшли короткі прижиттєві публікації про П.Я. Литвинову-Бартош у кількох енциклопедичних виданнях, замітки та спогади з приводу її смерті та доволі розлога наукова біографія дослідниці, яку підготувала етнограф і мистецтвознавець Є.Г. Спаська, і яка була надрукована в 1928 році в «Етнографічному віснику». Друга хвиля зацікавленості доробком вченої розпочалася в часи незалежності України. Починаючи з 1990-х років вийшло кілька розвідок про неї, зокрема, спогади онуки дослідниці В.О. Литвинової-Соловйової, статті Є.С. Шудрі про дослідницю та її листування з Ф. Вовком, статті

1. Лубок (зменш. від луб) – внутрішня частина кори листяних дерев, використовувалася у господарстві.

Л.П. Сапухіної, Н.О. Зайцевої, В.К. Борисенко, С.В. П'ятченко, Т.Ю. Місостова, Н.О. Якобчук, краєзнавчі нариси В.В. Терлецького, енциклопедичні статті Б.І. Усенка та В.В. Терлецького.

З'ясуванню сутності звичаю «садовити на лубок», згаданого П.Я. Литвиною-Бартош у вказаній розвідці, присвятили свої дослідження кілька вчених, втім найгрунтовнішою залишається робота Н.М. Велецької [5], до підтвердження або коментування основних положень якої зводиться більшість подальших розвідок.

Метою статті є окреслення контексту появи розвідки П.Я. Литвиною-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок», огляд полеміки та публікацій, спричинених появою вказаної розвідки, а також аналіз наведених у розвідці переказів та їхніх основних мотивів.

Постать педагога, етнографа і фольклориста Пелагеї Яківни Литвиною-Бартош (1833–1904) займає особливе місце в історії українського народознавства. Її дослідження залюбки публікували провідні наукові часописи, Наукове Товариство імені Шевченка та Паризьке антропологічне товариство обрало її своїм членом, М.С. Грушевський поставив її в ряд важливих репрезентантів української етнографії [10, с. 3], академік М.П. Василенко зазначав, що вона «не була рядовою людиною», а її діяльність «як етнографа та публіциста не зминула без сліду для науки та суспільства» [4, с. 200].

Народилася майбутня дослідниця й педагог Пелагея (Поліна) Яківна Литвинова-Бартош 3 жовтня 1833 року на хуторі Тербені поблизу села Землянка Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Глухівського району Сумської області) у сім'ї титулярного радника Якова Яковича Бартоша – дрібного землевласника, якому не вдалося підтвердити право на дворянство. Мати дівчини Єлизавета Федорівна (у дівоцтві Туманська) походила зі знатного козацько-старшинського роду Туманських. Дідом Пелагеї по материнській лінії був відомий історик, етнограф, письменник, перекладач, член-кореспондент Петербурзької Академії Наук Федір Йосипович Туманський.

Після навчання в приватному пансіоні Генрієти Карлівни Серебрякової у м. Шостці та Єлизаветинському інституті шляхетних дівчат у Москві, Пелагея Яківна повернулася до своїх опікунів у село Некрасове Глухівського повіту, а згодом вийшла заміж за поміщика із сусіднього села Богданова (нині у складі села Полошки Глухівського повіту Сумської області), де й виховувала малолітніх дітей. Потім мешкала там, де навчалися її діти, – у Глухові, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Києві та Москві. У 1886 році Пелагея Яківна оселилася у селі Землянці, яке дісталася їй у спадщину, де й мешкала до кінця життя, досліджуючи місцеву народну культуру, готуючи статті етнографічного та іншого характеру, які надсилали до журналу «Киевская старина», газет «Киевлянин», «Неделя» (Глухів), а також активно листувалася з відомими науковцями: М.В. Лисенком,

М.П. Старицьким, О.В. Марковичем, Б.Д. Грінченком, Ф.К. Вовком та іншими.

Діяльність Пелагеї Литвиною-Бартош різнобічна, а її спадщина – багатогранна. Вона проявила себе в якості громадського діяча, просвітителя й публіциста, педагога, письменника, перекладача, збирача та дослідника старожитностей, добре підготовленого та обізнаного фольклориста й етнографа, праці якої вирізняє високий науковий рівень і непроминуща цінність. Усі свої етнографічні, історичні, фольклористичні та мистецтвознавчі інтереси дослідниця зосередила на регіональному аспекті вивчення народної культури.

Найрезонанснішою її публікацією стало оприлюднене у 1885 році в «Киевской старине» повідомлення «Как сажали в старину старых людей на лубок», про яке М.С. Грушевський зазначив: «Сей комунікат її через непорозуміння останніми роками був причиною дуже завзятої полеміки, бо на його підставі звичай забивання старих людей прийнято за сучасний» [10, с. 3]. У цій розвідці П.Я. Литвинова-Бартош повідомляє про давній звичай «людей старих, які не подавали надії на життя, які були тягарем собі та іншим, вивозили взимку в глушину й опускали в глибокий яр, а щоби під час спуску не могли розбитися чи затриматися на схилі, їх саджали на луб, на якому вони, мов на санях, доходили до дна яру. Звідси і вираз: «садовити на лубок» чи «пора його на лубок» [13, с. 354].

На перекази, які зберегли згадку про цей архаїчний ритуал, дослідниця наштовхнулася, збираючи за пропозицією етнографа О.Ф. Кістяківського відомості про народні повір'я. У своєму селі Землянці вона записала два перекази, які пояснюють вираз «садовити на лубок». Перша оповідачка, майже столітня селянка Марфа Гутариха, повідомила, що замолоду вона чула про звичай садовити старих людей на лубок, але сама не бачила. А коли цей звичай заборонили, то непридатних до роботи старих людей залишали взимку в порожній хаті, де вони й помирали. На підтвердження жінка розповіла історію про безжальну пані, яка вигнала взимку стареньку жінку-прислугу зі свого двору назад до її хати-пустки, де вона й замерзла. Поховали її на дошці, оскільки домовини виготовляли лише для багатих. Другий переказ був записаний від 65-річного селянина Наума Савченка, який теж не бачив такого, але чув, що «не так давно саджали людей на лубок» [13, с. 355], і його переказ описує не ритуал «саджання на лубок», а відмову від нього. «У якомусь там селі» сини відмовилися виконувати волю громади й не захотіли садовити на лубок свого старого батька, а заховали його у ямі, де зсипали хліб. А у неврожайний рік батько дав мудру пораду, як отримати багатий врожай – притрусити озимину старою соломою. Здивована громада, у якої хліб не вродив, напосіла з розпитуванням, і синам довелося зізнатися, хто їх напоумив. Після цього громада з пошаною виїняла старого з ями й заборонила

саджати старих людей на лубок.

Трохи згодом Б.Д. Грінченку, який розгорнув на той час активну збирацьку роботу, один із його кореспондентів надіслав із с. Полствин Канівського повіту переказ «Син батька на лубку вивозить», записаний у 1895 році. Цей переказ Грінченко надрукував у другому томі «Етнографічних матеріалів» [8, с. 168–169], згадуючи в коментарі публікацію П.Я. Литвинової-Бартош і додаючи записаний поетом і етнографом О.В. Шишацьким-Іллічем переказ «Лубок», опублікований майже за півстоліття до того в «Черниговских губернских ведомостях» (1852). У переказі з Канівщини йдеться про те, що «за давньої давнини старих людей, нікчемних до роботи, недобрі діти вивозили на лубку в провалля» [8, с. 168]. Син відвіз і кинув старого батька до провалля разом із лубком, а його маленький синок, який супроводжував батька, спитав: «Тату, навіщо ж ви й лубка з дідушем у провалля вкинули?.. А на чому ж я вас одвозитиму в провалля, як і ви будете такі, як дідусь?» [8, с. 168]. Саме ця фраза дитини змусила чоловіка схаменутися, пожаліти свого старого батька й доглядати до смерті, «а в провалля не тільки не думав ніколи одвозити, а навіть других одводив це робити» [8, с. 168].

У позначеному певною літературною обробкою записі О.В. Шишацького-Ілліча з Чернігівщини Ничипір спустив свого батька, який заливався горючими слізьми, на лубку на дно глибокого яру, але його теж зупинив маленький син словами про втрачений лубок: «Аже ж як будеш і ти такий старий, як дід мій, то й я тебе посадив би на той лубок та й спустив би, а то на чим же я спущу тебе – і треба буде другий добувати» [8, с. 170].

Два перекази на цю тему з Куп'янського повіту на Харківщині опублікував П.В. Іванов у 1901 році в журналі «Этнографическое обозрение» під заголовком «Выбрасывание стариков и старух». Сини порушили закон «старих людей убивати» і сховали свого батька в погріб, запевнивши царських послів, що «наш батько давно вже в землі». А після неврожайного року, коли нічим було сіяти, старий батько дав пораду орати дороги, якими возили хліб, та розібрати стріхи й порубаною соломкою із залишками колосків засіяти поле. Цар дізнався, хто дав таку мудру пораду, і «з тих пір перестали вбивати старих людей» [11, с. 145]. У 1902 році М. Славинський у газеті «Приднепровский край» подав додаткову інформацію про пережитки цього звичаю в народному середовищі [14, с. 2].

У 1907 році фольклорист і етнограф І.С. Абрамов опублікував у журналі «Живая старина» за 1907 рік переказ із Воронежа Глухівського повіту під назвою «Как перестали убивать стариков». Твір має традиційний початок «про старі часи», коли старих людей, «щоби даром хліб не їв, садили на лубок, везли куди-небудь за городи й добивали довбнею» [1, с. 41–42] та поєднує обидва мотиви відмови від цього звичаю: нагадування маленького сина про те, що лубок йому знадобить-

ся колись відвезти і свого батька, а також мудру пораду старого батька в неврожайний рік зняти соломку зі стріхи й розтрусити її по полю, щоби зійшло зерно, яке залишилося у погано обмолочених колосках. Висновок також традиційний: «Треба мабуть старих людей тримати для доброї поради... І з того часу перестали старих людей на лубку відвозити» [1, с. 42].

У 1902 році «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона» у статті «Вбивство стариків і дітей», посилаючись на замітку П.Я. Литвинової-Бартош, зазначив, що «в недалекому минулому цей звичай практикувався в Малоросії» [15, с. 403]. Ця публікація викликала негативний резонанс в Україні, і редакція часопису «Киевская старина» в цьому ж 1902 році виступила зі спростуванням, зазначаючи, що «така форма повідомлення в «Енциклопедичному словнику» дала привід багатьом із наших земляків обуритися тим наклепом, який зведений на малоросійський народ у його сучасному культурному стані» [3, с. 93], і що насправді дослідниця зафіксувала лише народний переказ про старовину, «не прив'язаний ні до місця, ні до часу» [3, с. 94]. За два роки цей журнал знову повернувся до даної теми, оскільки резонанс не вщухав і з'являлися нові публікації в пресі, автори яких «рішуче відкидають існування звичаю убивати старих людей у сучасній Малоросії» [2, с. 24]. Підсумовуючи докази, автор статті навів низку пояснень історичного й етнографічного характеру, заснованих на побутуванні стійкого виразу «на саночки посадовить», що є відголоском давньоруського звичаю проводити померлих в останню путь на санях не лише взимку, а і влітку. Про традиційність використання саней у похоронному ритуалі українців у 1896 році Ф.К. Вовк підготував окрему розвідку, у якій, зокрема, вказав на києворуську традицію поховання на санях, згадану в літописі та «Повчанні» Володимира Мономаха, де використаний у цьому сенсі вираз «сидячи вже на санях» [7, с. 324–335].

У 1911 році М.М. Коцюбинський, очевидно, ознайомившись з опублікованими переказами, пише оповідання «Що записано в книгу життя», про сюжет якого в листі до М. Могилянського описує наступним чином: «Син вивозить в ліс стару, забуту смертю мати (почасти культурні пережитки давнього звичаю вбивати батьків), але під непереможним впливом бажання хоч раз добре попоїсти і випити на похоронах – забирає її назад» [12, с. 445]. У тексті оповідання є натяк на аналізований архаїчний ритуал проводів старих людей на «той світ»: «...баба лежала вже тихо і спокійно щось говорила до себе, наче крізь сон:

- Взяв син лубки, поклав старого та й одвіз старого у провалля» [12, с. 176].

Пізніше Ф.К. Вовк, посилаючись на замітки П.Я. Литвинової-Бартош, в 1916 році у праці «Етнографічні особливості українського народу» висловив сумнів в українському корінні цих звичаїв та відповідних переказів: «В українських народних оповіданнях є кілька перека-

зів, що дали привід припускати існування за старих часів також і в українців звичаю вбивати старих людей, але повний брак як історичних свідоцтв, так і подібних звичаїв і переказів про них в інших слов'янських народів, і навпаки – велике поширення звичаю вбивати старих людей, навіть і тепер, у деяких монгольських народів, примушує думати, що українські оповідання про звичай «вивозити старих людей на лубках» запозичено у монгольських народів або з Кавказу» [6, с. 212]. Пізніші публікації з цієї теми розширили відоме географічне коло поширення аналізованого переказу і описали подібні сюжети в південних слов'ян, народів Півночі та фольклорі Японії.

Н.М. Велецька у праці «Языческая символика славянских архаических ритуалов» згадала про ще один варіант аналізованого переказу, який був зафіксований на Галичині в 1865 році. Основним його мотивом є переховування синами старого батька і його мудра порада сіяти знятою зі стріхи соломою, що і стало приводом для скасування нелюдського звичаю.

Отже, можемо виокремити два основних варіанти цього переказу:

1) переховування синами всупереч закону (громади, царя) свого старого батька, який згодом дає мудрі поради в неврожайний рік (укривання озимини соломою, сівба соломою зі стріхи з залишками колосків) та відміна нелюдського закону;

2) вивезення сином старого батька в яр (ліс) та його прозріння унаслідок слів малого сина про потрібність лубка, щоби згодом відвезти і його самого.

На думку Н.М. Велецької, переховування старого батька в зерновій ямі (погребі) вказує на залишки аграрної магії й культу предків, а сам переказ вона відносить до етапу відмирання архаїчного звичая позбавлятися старих людей, оскільки на новому етапі вже «старі люди, старійшини набувають особливого впливу і стають правлячою верхівкою суспільства» [5, с. 212]. Також вона вказує на схожість шанобливого ставлення до старих батьків, висловленого в переказі, на загальний шанобливий тон щодо батьків, притаманний усьому українському фольклору.

У післямові до оновленого видання монографії Н.М. Велецької (М., 2003) Д.М. Громов, аналізуючи згадані перекази, висуває версію, що в суспільстві, якому притаманне міфологічне мислення, принесення старих людей у жертву розглядалося, як суспільно корисна справа – убитий ставав посланцем до бога або був йому даром. Та автор вказує також і на економічний фактор, з огляду на який життя позбавлялися найменш цінні члени громади, що давало іншим змогу внаслідок економії ресурсів пережити скрутні часи [9, с. 235]. Ця «інша форма гуманності», як називає її автор, давала можливість старій людині прислужитися громаді, стати їй корисним у міфологічному чи економічному сенсі. Але з утратою міфологічної основи для подібних віру-

вань та зі зростанням економічних можливостей громади звичай ритуального вбивства старих людей відмер, залишившись лише в переказах, ідейне вістря яких стало спрямовуватися на інший вид «корисності» старих людей – їхній досвід та мудрі поради.

Підтвердженням популярності переказів про відмову від звичаю вбивати старих людей можуть слугувати тексти, зафіксовані в наш час на теренах Сумщини. Переказ «Як відмінили лубок» із Конотопського району за стилістикою наближений до казки [16]. Пан дає завдання дістати з озера золотий глечик, яке ніхто не в змозі виконати, і лише син, який не вивіз «на лубок» і заховав свого батька в печері, зміг за його мудрою порадою дістати з озера золотий глечик, який насправді висів на дереві, а у воді було лише його відображення. У тексті відчутна певна «екзотичність» та «чужоземність» описуваних подій: є згадка про бога, який «приймає до себе» цих старих людей, яких відвозять «на лубок», та шакалів, які з'їдають старих людей. Відчутне нерозуміння значення слова «лубок» унаслідок змін у традиційному господарюванні, а «везти на лубок» пояснюється як «везти в печери, прірви, провали».

Переказ «Як перестали вивозити старих людей в яр» був зафіксований у 2010 році в смт. Краснопілля, оповідачка його почула замолоду в селі Земляному Краснопільського району. У ньому поєднані обидва виокремлених раніше мотиви. Чоловік вивозить і скидає в яр свого старого батька, а його маленький син жалкує за «ряднинкою», на якій збирається згодом скинути і свого батька, як він стане старим. У другій частині врятований від наглої смерті батько дає мудру пораду, де знайти зерно для весняної сівби: «Давайте розкриєм хату, переберем усе зернечко, може, якась там зернина і залилася» [17]. Переказ зберігає чітку структуру, подібну до всіх попередніх варіантів: 1) повідомлення про звичай давнини вбивати старих людей; 2) відмову сина вбивати свого батька внаслідок слів свого маленького сина; 3) мудра порада старого батька про сівбу залишками зерна із соломи; 4) відмова громади від нелюдського звичаю.

Аналіз переказу, оприлюдненого П.Я. Литвиною-Бартош та його численних варіантів, значна частина яких походить із Сумщини, зокрема Глухівщини, вказує на те, що він сформувався на стадії занепаду ритуалу примусового позбавлення життя старих людей і описує не стільки цей жорстокий прадавній звичай, скільки вказує на зростання значення мудрості старих людей для успішного життя їхніх дітей і розвитку всієї громади. Пошана до старої людини, синівська любов стають основними мотивами, відтісняючи архаїчну сутність, пов'язану з культом предків, ритуальними вбивствами та економічною неможливістю первісних громад утримувати своїх стариків. Поширення цього сюжету серед різних народів Європи та Азії свідчить про його особливу значущість, яка знайшла своє вті-

лення не лише у фольклорі, а й літературі та інших видах мистецтва, зокрема кінематографі. Сучасні записи цього переказу, зафіксовані на Сумщині, підтверджують його популярність та актуальне значення, засноване на повазі до батьків та старших членів громади.

ДЖЕРЕЛА

1. Абрамов И. Как перестали убивать стариков в Малороссии. Живая старина. 1907. Вып. 4. С. 41–42.
 2. В. П. Еще об убийстве стариков. Киевская старина. 1904. Т. 4. С. 23–25.
 3. В. П. К вопросу об убийстве стариков. Киевская старина. 1902. Т. 2. С. 93–94.
 4. Василенко М.П. П.Я. Литвинова (післямова до статті І. Спаської). Етнографічний вісник. 1928. Кн. 7. С. 200–203.
 5. Велецкая Н.Н. О ритуале «проводов на тот свет». Языческая символика славянских архаических ритуалов. Москва : Наука, 1978. 240 с.
 6. Вовк Хв. К. Етнографічні особливості українського народу. Студії з української етнографії і антропології. Київ : Мистецтво, 1995. С. 39–218.
 7. Вовк Хв. К. Сани в похоронному ритуалі на Україні. Студії з української етнографії і антропології. Київ : Мистецтво, 1995. С. 324–335.
 8. Гринченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: в 3 т. Чернигов : Тип. губ. земства, 1899. Вып. 2 : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. 392 с.
 9. Громов Д.В. Иная гуманность (к вопросу о психологии смерти в архаичных культурах). Велецкая Н.М. Языческая символика славянских архаических ритуалов. Москва : София, 2003. С. 230–240.
 10. Грушевський М.С. П. Литвинова-Бартош (некролог). Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1904. Т. 62. Кн. 6. С. 3.
 11. Иванов П. Выбрасывание стариков и старух. Этнографическое обозрение. 1901. № 4. С. 145.
 12. Коцюбинський М.М. Твори: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 2. Повість та оповідання (1907–1912). Статті та нариси. 496 с.
 13. Литвинова П. Как сажали в старину людей старых на лубок. Киевская старина. 1885. Т. 12. № 6. С. 354–356.
 14. Славинский М. Мысли и факты. Приднепровский край. 1902. № 1435. С. 2.
 15. Ш-г Л. Убийство стариков и детей. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. 1902. Т. 34. С. 402–404.
 16. Як відмінили лубок. Зап. в с. Шаповалівка Конотопського району Сумської області від Величко Ганни Василівни, 1926 р. нар., 15 липня 2004 року. Архів лабораторії українського фольклору СумДПУ імені А.С.Макаренка.
 17. Як перестали вивозити старих людей в яр. Зап. в смт Краснопілля Сумської обл. від Годуненко Марії Ларіонівни, 1938 р. нар., у 2010 р. Архів лабораторії українського фольклору СумДПУ імені А.С.Макаренка.
- Piatachenko S.V. Lytvynova-Bartosh's research «How elderly people were seat on lubok in ancient times» (1885) and the polemic about it**
- This article summarizes the context of scholarly discussion (end of the 19th—beginning of the 20th century) on the work «How elderly people were seat on lubok in ancient times» by P. Lytvynova-Bartosh, folklorist and ethnographer from Hlukhiv region. The author describes an ancient tradition of elderly people execution and the reasons for later refusal from this old ritual. This story, like many other folkloristic and ethnographic works of the researcher, was found in her native village Zemlianka (Hlukhiv region). Then B. Hrinchenko, I. Abramov and others published multiple versions of the story. It was featured in the Brockhaus and Efron encyclopedia and triggered an extensive ongoing debate regarding the time and place of the ritual. The story became a plot of essay «What is written in the book of life» by M. Kotsiubynskyi. Research shows the ritual of elderly people execution started to decline by the time when it became a narrative. Description of this cruel tradition develops into the story of respect to the old people's wisdom, knowledge and experience that are so important to the community and the next generations. Traditions, cult of the ancestors and rituals of killing elderly and disabled community members to avoid a burden of feeding them are in the past. The narrative was known in Europe and Asia, and used not only in folklore, but also in cinema and literature. It is important for society. The most recent versions of the story written in Sumy region, demonstrate its popularity and importance of respect to parents and elderly people in our community.
- Key words:** folklore, folk tradition, ritual, Hlukhiv region, P. Lytvynova-Bartosh.

REFERENCES

1. Abramov, I. (1907). Kak perestali ubivat starikov v Malorossii [How to stop killing old men in Malorossia]. *Zhivaya starina – Live Past*, 4, pp. 41–42. [in Russian].
2. V.P. (1904). Esche ob ubiystve starikov [More about the killing of old people]. *Kievskaya starina*, 4, pp. 23–25. [in Russian].
3. V.P. K voprosu ob ubiystve starikov [To the question of the killing of old people]. *Kievskaya starina – Kievan Past*, 2, pp. 93–94. [in Russian].
4. Vasylenko, M.P. (1928). P.Y. Lytvynova (pisliamova do statti Y. Spaskoi) [P.Y. Lytvynova]. *Etnohrafichnyi visnyk*, 7, pp. 200–203. [in Ukrainian].
5. Veletskaya, N.N. (1978). Yazyicheskaya simbolika slavyanskikh arhaicheskikh ritualov [Pagan symbolism of the Slavic archaic rituals]. Moscow: Nauka. [in Russian].
6. Vovk Khv.K. (1995). Etnohrafichni osoblyvosti ukrainskoho narodu [Ethnographic features of the Ukrainian people]. In Vovk Khv. *Studii z ukrainskoi etnohrafii i antropologii* (pp.39–218). Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
7. Vovk Khv.K. (1995). Sany v pokhoronnomu rytuali na Ukraini [Sled in a funeral ritual in Ukraine]. *Studii z ukrainskoi etnohrafii i antropologii*, (pp. 324–335). Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
8. Grinchenko, B.D. (Ed.). (1899). *Etnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednih s ney guberniyah* [Ethnographic Materials]. (Vol. 2). Chernigov: Tip. gub. Zemstva. [in Russian].
9. Gromov, D.V. (2003). Inaya gumannost (k voprosu o psikhologii smerti v arhaichnykh kulturah) [Another humanity (on the psychology of death in archaic cultures)]. *Yazyicheskaya simbolika slavyanskikh arhaicheskikh ritualov* (pp. 230–240). Moscow: Nauka. [in Russian].
10. Hrushevskiy, M.S. (1904). P. Lytvynova-Bartosh (nekrolog) [P. Lytvynova-Bartosh (necrologue)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Memoirs of the Shevchenko Scientific Society*, 62, b. 6, p. 3. [in Ukrainian].
11. Ivanov, P. (1901). Vybrasyvanie starikov i staruh [Throwing out old men and old women]. *Etnograficheskoe obozrenie – Etnografic review*, 4, p. 145. [in Russian].
12. Kotsiubynskyi, M.M. (1988). Tvory [Works]. (Vols. 2). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
13. Litvinova, P.(1885). Kak sazhali v starinu lyudey starykh na lubok [How elderly people were seat on lubok in ancient times]. *Kievskaya starina – Kievan Past*, 12, pp. 354–356. [in Russian].
14. Slavinskiy, M. (1902). Mysli i fakty [Thoughts and Facts]. *Pridneprovskiy kray – Dnieper region*, 1435, p. 2. [in Russian].
15. Sh-g L. (1902). Ubiystvo starikov i detey [The killing of old people and children]. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona*. (Vol. 34), pp. 402–404. [in Russian].
16. Iak vidminyly lubok [How to cancel the lubok] (2004). Zap. v s. Shapovalivka Konotopskoho raionu Sumskoi oblasti vid Velychko Hanny Vasylivny. *Arkhiv laboratorii ukrainskoho folkloru SumDPU imeni A.S.Makarenka – Archive of Laboratory of Ukrainian Folklore of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko*.
17. Iak perestaly vyvozyty starykh liudei v yar [How to stop moving old people to the ravine] (2010). Zap. v smt. Krasnopillia Sumskoi obl. vid Hodunenko Marii Larionivny. *Arkhiv laboratorii ukrainskoho folkloru SumDPU imeni A.S.Makarenka – Archive of Laboratory of Ukrainian Folklore of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko*.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

J